

HONVÁGY KÖZÉP-EURÓPA UTÁN?*

Juhász Erzsébet esszéi, esszéprózái (az *Esti följegyzések*, az *Állomáskeresésben* és az *Úttalan utaim* című kötetei) kapcsán szembeűnő az a nagyon gazdag gondolati egyezés, a „tősgyökeres idegen”¹ és a mindenkori vesztesek, kisebbségek, száműzöttek pozíciójából kiszóló, analóg hang, amely Végel László a peremléletet, a „marginalitást dicsérő” művészetével, „hontalan lokálpatriotizmusával” és Közép-Európa imaginárius tereinek berajzolásával, írói térképeivel és utazásélményével, nomadológiájával köti össze. Azzal a különbséggel, hogy Végel esszéiben (főleg a nemzettudattal, multikulturalizmussal, történelmi tudattal kapcsolatos kérdésekben) a mindenkori hatalmi mechanizmusoknak, valamint a szimbolikus hatalmi apparátusnak a feltárása erős hangsúlyt kap, éppen ezért a végeli esszék ismétlődően, körkörösön felmerülő kategóriái a „territoriális paranoia”² vagy a kulturális különbségek és az osztályhoz tartozás. Végel számára a szülőföld-élmény, az ehhez kapcsolódó nosztalgia „hamis ábrándjaival” való leszámolás egy állandósuló bizonytalanság-tapasztalathoz és az otthontalanság közegéhez vezet el, a létezés ilyen hontalan terében pedig a történelem „a félelmek történeté[vé]”, a „kitépett gyökerek krónikájá[vá]” válik.³ Jugoszlávia szétesése, a balkáni háborús kataklizmák, a háborús migráció következtében újraértelmeződik az az interkulturális szituáció, amelyben az *Új Symposion* folyóirat köré tömörülő nemzedék évtizedeken keresztül alkotott. Az, hogy a kilencvenes évek végére ebben a posztjugoszláv közegben „az országok, kultúrák, nyelvek közötti nomád vándorlás mozgásmechanizmusa lényegesen megváltozott”,⁴ módosította és jelenleg is módosítja az irodalmi megszólalásmódokat. Hogy csak egy kortárs példát említ-

* A tanulmány az NKFI alpból megvalósuló OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

¹ Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*. Újvidék, 2005, Forum, 99. o.

² Bhabha, Homi K.: DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai. Ford. Sári László. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák III. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijarat, 86. o.

³ Végel László: Vita a szülőfölddel. In uő: *Hontalan esszék (1981–2001)*. Pécs, 2003, Jelenkor, 8. o.

⁴ Virág Zoltán: *A termékenység szövegtengere. A regényíró Brasnyó István*. Szeged–Újvidék, 2000, Messzelátó–Forum, 15. o.

sek: Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regénye többek között Tolnai Ottó irodalmi örökségéből, a Tolnai Enciklopédia fontos szócikkeiből (pl. a tenger, a füzetek, a cikória) és Végel Európa-pesszimizmusából, Gastarbeiter/emigráns antihőseiből építkezve egy nem közép-európai, hanem balkáni Odüsszeia labirintusszerkezetében, egy poszttraumatikus szubjektum narrációján keresztül gondolja újra a térséget, a hazát mint a feldolgozhatatlan bűn, a trauma locusát. Danyi exjugoszláv bűnös áldozata éppen abból a jótékony, aktív feledékenységből (a „pozitív gátlóképeségből”⁵) nem részesülhet, mely – mint írja Nietzsche az *Adalék a morál genealógiájához* című művében – a tudat számára helyet adhat az újnak (az irányításnak, az előrelátásnak, a döntésnek).⁶ A felejtés feladata, hogy az átélt tapasztalatokat, mindazt, amit „mintegy magunkba fogadunk, az az emésztés állapotában [...] éppen olyan kevésbé tudatosuljon, mint a test asszimilációjának sokrétű folyamatában a fizikai táplálék megemésztése”.⁷ „A feledékenység nélkül nincs boldogság, vidámság, remény, büszkeség, vagyis egyszerűen nincs jelenünk.”⁸ Danyi narrátorának traumatikus emlékezete miatt az átélt megemésztése válik problémássá, ami a labirintusszerkezetben kanyargó, beleként működő hosszú mondatok fortyogásában, az úton levő antihős szellentéseiben is hangot kap.

A kilencvenes évek balkáni háborúinak határtapasztalata (az államalakulat-módosulás, a fenyegetettségérzés, a felerősödő nacionalizmus és erőszak) tehát még inkább a térség létérzékelésével kapcsolatos konzekvenciák levonására, a történések mögötti kauzalitások felvázolására, Közép-Európa és a vele szembeállított Balkán körülhatárolhatatlanságának problematizálására, a hontalanul mozgó identitások (nomád, Gastarbeiter, emigráns) esztétizálására készíti Juhász Erzsébetet és Végelt, habár mindkettőt már a nyolcvanas évektől kezdve intenzíven foglalkoztatja Közép-Európa mint politikai képződmény és mint a közös történelmi traumák és kultúra hordozója. Juhász már értekező prózájában különösen nagy hangsúlyt fektet a Monarchia irodalmi reprezentációjának, a Monarchia-nosztalgiajának és – Fried István koncepciója nyomán – a térség irodalmi modellként való alkalmazásának a vizsgálataira, amit a *Tükörképek labirintusa* című tanulmánykötete dokumentál. Ez a szubjektív irodalomtörténet kirajzolja Juhász Erzsébet közép-európai irodalomképét egészen a Monarchia/Habsburg-mítoszból és a Monarchia-moddellel mint irodalmi modellel foglalkozó Krúdytól és Krležától kezdve a mitteleurópai groteszkgig, Danilo Kiš, Mészöly Miklós, Czesław Miłosz, Esterházy Péter stb. művészetével bezárólag, jöllehet a „vég

⁵ Nietzsche, Friedrich: *Adalék a morál genealógiájához*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest, 1996, Holnap, 59. o.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Nietzsche 1996, 60. o.

könnyű mámorában ihletett irodalmi kultúrához”,⁹ ehhez az „egy-atmoszférájú világ-hoz”,¹⁰ mely magában hordozza a bomlás jeleit, és amely az általa tárgyalt szerzőknek válságmodellként szolgál, saját életművével minden szálon kötődik. Mint írja:

[o]lyan műveket választottam elemzésre, amelyekben meghatározó jelentőségű a bennük megfogalmazódó életérzés és világlátás, valamint a szereplők életsorsa alakulása szempontjából az érvényben lévő értékek rendszerének megingása vagy felbomlása. Mindenekelőtt ez az a körülmény, amely válságot szül és válsághangulatot ébreszt, s mint ilyen soha sem függetleníthető egészen a történelmi és társadalmi-politikai körülményektől.¹¹

Hogy a válságállapot, az értékvesztés és – ehhez kapcsolódóan – a nosztalgia hogyan szervezi a Juhász Erzsébet-i szövegeket, illetve hogy ezáltal ezek a textusok miképpen teremtik meg a kapcsolódási pontjaikat a Közép-Európa-narratívával, erről a következőkben fogok szót ejteni.

Losonczi Alpár *Európa-dimenziók* című tanulmánykötetében Európa kulturális, történelmi és politikai tere kapcsán válságtradícióról beszél, és kimutatja, hogy a válságinterpretációk negatív jelenségeket tárnak fel. Bennük „olyan veszélytendenciák kerülnek napvilágra, amelyek megkérdőjeleznek mérvadó mozzanatokot: identitást, motivációs szerkezeteket, működésmódokat, tájékozódási támpontokat, hagyományfolytonosságot”.¹² Mindeközben a válságelbeszéléseket nem uralhatja teljes fokúan a krízis, mindig feltüntetnek valamiféle transzcendenciaigényt, valamint feltételezik némi alternatíva meglétét, beállítottságukat figyelembe véve tehát a „jövő nyitott lehetőségei” felé tekintenek.¹³ Juhász Erzsébet életművében a transzcendenciaigényhez kapcsolható funkciót az irracionális dimenziója, az álmok, emlékképek otthonosságot sugárzó, ismerős birodalma tölti be, melyet a nosztalgiában benne levő utazásmozzanat, az átlépés, kilépés, visszatérés hivatott fenntartani, jóllehet az utazó, az úttalan utakon kószáló szubjektum oda próbál visszatérni, ami már nem létezik (vagy aminek soha nem is volt realitása), hasonlóan, mint a Ladányi Istvánnak ajánlott Danyi Magdolna-vers, a *Nosztalgia* lírai énje vagy Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című autobiografikus, posztháborús regényének emigránsnarrátora.¹⁴ Ugrešić regénye kapcsán Vla-

⁹ Idézi Juhász Erzsébet Hanák Pétert. Juhász Erzsébet: *Tükörképek labirintusa*. Újvidék, 1996, Forum, 10. o.

¹⁰ Idézi Juhász Erzsébet Mészöly Miklóst. Juhász 1996, mottó.

¹¹ Juhász 1996, 9. o.

¹² Losonczi Alpár: *Európa-dimenziók. Kultúra, kontextus, kisebbség*. Újvidék, 2002, Forum, 115. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Az Ugrešić-regényekben megjelenő nosztalgiának komplex elemzését nyújtja Medve A. Zoltán a *Ludizmus, nosztalgia, identitás Dubravka Ugrešić műveiben* című írásában (*Jelenkor*, 2009. 7–8 sz. 799–808. o.).

dimir Biti fogalmazza meg, hogy a hazatérés lehetetlensége nemcsak az emigráns mögött hagyott egykori otthon, a szülőháza, Jugoszlávia megszűnte miatt nem válósulhat meg, hanem a saját életéről szóló történetben korábban otthonosan mozgó szubjektum ezentúl holdkórosan kóvályog, „a trauma utáni feldarabolt világban elvesztetten ténfereg ugyanazon történet piaci pótlékai között”,¹⁵ „csavargó vándorként keresi az önmagához vezető, immár járhatatlan utat”.¹⁶

Mivel az európai identitásképző folyamatokban a krízisbeszéléseknek meghatározó szerepük van,¹⁷ éppen ezért Juhász Erzsébet válságrögzítő és diagnózist adó, a műfajtság kapcsán is a határátlépésekre vállalkozó életműve „az önismeretről és orientációról való töprengések”¹⁸ mint a minoritás láttelei, mint kisebbségbeszélések – „a megújuló kezdet fényében”¹⁹ – képesek lehetnek termékenyen befolyásolni és alakítani a Közép-Európa-narratívát. Különösen úgy, hogy ezekben a műfajközi szövegekben a szerző mániákusan Közép-Európát mint „önmeghatározást és orientációt”²⁰ vizsgálja. Ráadásul Juhász szerint a Vajdaság nem más, mint „Közép-Európa – kicsiben”,²¹ és nemcsak azért, mert történelmi gyökerei ehhez a térséghez kötik, hanem mert mindenféle erőszakos, tragikus beavatkozás ellenére multikulturalizmusát továbbra is megőrizte. Ez a vajdasági soknemzetűség, éppen a több százados együttélésnek köszönhetően, kiegyensúlyozottabb tradíciót és kultúrát alakított ki, mint ami egész Közép-Európára általánosságban jellemző. És bár Juhász úgy véli, a Monarchia egykori kisebbségi nemzetei nevezhetnék leginkább magukat közép-európaiaknak, ez, illetve a közép-európaiság másik meghatározó eleme, a Balkántól való elhatárolódás szerinte kevésbé képezte és képezi a vajdasági magyar identitás részét, aminek okát a történelmi és önismereti tudás hiányában látja.²² A válságesszékként olvasható *Esti följegyzések* vagy *Úttalan utaim* című kötetekben alkalmazott emlékező pozíció nyomatékosítja a krízisinterpretációkban az emlékezés előmozdításának szerepét, de mozgásba, elmozdulásba kerül a krízis által érintett válságértelmező is, így a stabilitásból, rögzítettségéből kikököntetett szerzői hang a nosztalgia fogságában a létezés (egy nosztalgikus emlékezeti térben való egzisztálás) kereteinek, homályos

¹⁵ Biti, Vladimir: Szétszórt otthon. Dubravka Ugrešić *A feltétel nélküli kapituláció múzeuma* című regényéről. Ford. Ladányi István és Rajzli Emese. *Filológiai Közölny*, 2012. 2. sz. 129. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Juhász Erzsébet: *Esti följegyzések*. Újvidék, 1993, Forum–JMT, 112. o.

¹⁹ Losoncz 2002, 115. o.

²⁰ Juhász 1993, 108. o.

²¹ Juhász 1993, 113–114. o.

²² „Holott mi mégiscsak közvetlenül tapasztalhattuk, hogy kulturális örökségünk nem a Balkánhoz, hanem ahhoz a térséghez köt bennünket, amely négyszáz éven át a Habsburg-monarchia államalakulatába tartozott. Ám a tényleges közép-európaiság egészséges és nem reszketeg és önféltő nemzeti tudatot feltételez, alaposabb történelmi és önismereti tudást, mint amilyen a térség kisebbségi, de többségi nemzetei is jószerevel rendelkeznek.” Juhász 1993, 106–107. o.

határvonalainak meghatározására és egy imaginárius közép-európai entitás identifikációjára tesz kísérletet.

Juhász Erzsébet esetében az egzisztenciális tapasztalatok, krízishelyzetek és a szenvedélyes Monarchia-kutatás ahhoz a töredékes, ám befejezetlensége ellenére egészéként interpretálható, posztumusz mű, a *Határregény* többgenerációs, többnemzeti családregegy megírásához vezetnek el, melynek történelmi időintervalluma a Monarchia fennállásától egészen a balkáni háborús kataklizmáig tart. Fontos hangsúlyozni, hogy a szerző életművének középpontjában az utazás, a határtapasztalat, az idegenség és átmenetiségek létélménye és poétikája mellett a családi témák és a családreprezentációkba ágyazott transzgenerációs traumák állnak. Már első prózákötetétől kezdve (*fényben fénybe, sötétben sötétbe*), a *Homorítás* című regényen át az 1984-es *Gyöngyhalászok* novelláiban módszeresen megjelenik a családi milió és a családi viszonyok, emberközi kapcsolatok ábrázolása. Sőt az 1995-ös *Műkedvelők*-ben a vajdasági magyar identitáskereső unokák saját kezdeteik és szellemi nagyapjuk, Sztantits Aurél (Szenteleky Kornél) irodalmi öröksége után nyomoznak. A családreprezentáció kiteljesítésének kísérlete tehát a torzóban maradt *Határregény*, és bár a mű nem készült el (kiadása és címadása a két szerkesztőnek, Faragó Kornéliának és Toldi Évának, valamint a recenzens Bori Imrének köszönhető), mégis a meglévő hét fejezet (pontosabban a szerkesztők által fejezetekbe rendezett, korábban folyóiratokban publikált hét novella) feltárja a „távolságok csapdáját”.²³ Azt tudniillik, hogy a történelem és a család mint az önazonosság megteremtésének funadamentumai, az identifikáció vonatkozási pontjai folyamatos lehatárolások, elhatárolások és határátrendeződések, így korlátozások, elérhetetlenségek között létezik. Másrészt az, „hogyan kik is vagyunk, életünk történetéből derül ki”,²⁴ azonban a trauma és a nosztalgia – mint ahogy Tengelyi László kimutatja – mind olyan fenomének, melyek kikezdi Ricœur „narratív identitás”-konceptióját.²⁵ Trauma és nosztalgia azt az időszámítást bontja meg, mely eleve előfeltétele az elbeszélésnek, a szubjektum azon sikeres vágymegvalósulásának, hogy önmagát a történetelbeszélés során értelmezni, identifikálni tudja.²⁶ A nosztalgia esetében a szubjektum a múltat hiányként éli meg, „veszteséggé birtokol[ja]”,²⁷ melyet nem ismétlhet meg újra²⁸; éppen ezért fájdalmas, „otthon a hiányban”. „Egyszerre közeli és távoli”, egyszerre identitásépítő (a szingularitás záloga) és identitásromboló (diszkontinuitásra épül).²⁹ Egy „személyes mitológiát tart életben és tesz időről időre hozzáférhetővé. Az általa hordozott tapasztalat végül is nem

²³ Juhász Erzsébet: *Határregény*. Újvidék, 2001, Forum, 20. o.

²⁴ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, 1998, Atlantisz, 15. o.

²⁵ Pintér Judit Nóra: *A nem múltó jelen: trauma és nosztalgia*. Budapest, 2014, L'Harmattan, 141. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Pintér 2014, 142. o.

²⁹ Pintér 2014, 143. o.

múltbeli *emlékké*, hanem örök érvényű *mítosszá* válik, olyan abszolút múlttá, amelytől a »tovahaladó jelen mindig azonos távolságban marad«. Tehát hiába távolodunk az időben, ettől a múlttól nem tudunk eltávolodni.³⁰ De a személyes aranykor után való sóvárgás részét képezheti kollektív nosztalgia is: Juhász szövegei esetében ilyen kollektív mitológiává válik Közép-Európa, mely mögött a Monarchia utáni sóvárgás fedezhető fel, sőt a balkáni háborúk veszteségtapasztalatában az egykori otthon megszűnésével a Jugoszlávia- vagy *jugónosztalgia* is.

Kollektív jelenségként szemlélve a nosztalgiát: a mai napig is szinte csak virtuálisnak számító Közép-Európa is ebbe a körbe sorolható. [...] Közép-Európa talán a holdudvarhoz hasonlítható a leginkább: telihold fényénél kirajzolódik, holdfogyatkozáskor eltűnik. Csapongó, mint az ihlet. [...] az életünkéből, világunkból hiányzó értékek teremtő kitalálás útján megszerzett nemes pótlékról van szó [...].³¹

Juhász Erzsébet posztumusz regényének, de tágabban művészetének centrumában (habár prózái, esszéprózái tagadják a centrumot) tehát a személyes és családi élet-történeteknek és keresett önazonosságoknak a feltérképezésére tett kísérlet áll, de ez a feltérképezés mindig egy kényszerített, erős határmegrajzolást jelent, és egy hiánytapasztalat, sóvárgás felé mutat. A territorizáció (melynek eljárása, megvalósulása mindig a hatalomhoz, ideológiához, politikához kötődik), mivel nem teszi lehetővé a szabadon járkálást nemcsak az országhatárok, hanem a (családi) történetek között sem, az érzelmek ambivalenciáját és a távolságok kiépülését, a magány és idegenség tapasztalatát, valamint az identitás válságát, elvagyódását okozza. A Juhász Erzsébet-i szövegek által megképződő szubjektumok számára a nosztalgia saját *időbörtönük*ké válik, mert létrehozza számukra a *nem múltó jelent*.³² Ez az elvagyódás és a lebegő női alakmások (mint pl. a *Senki sehol soha* című kötet Énekes Krisztinája) időbörtönének ábrázolása azonban szorosan kapcsolódik Daniel Cross Turner metanosztalgia-fogalmához is, mely bár a múlt felé fordul, de ezt távolságtartással teszi meg, és reflexiója tárgyától, a nosztalgiától szigorú határvonal választja el.³³ A prózában (pl. *Senki sehol soha*), esszéprózákban (pl. *Úttalan utaim*) az emlékek és álmok, az irracionális és homályosságok, átmenetiségek világába, valamiféle örök időtlen jelenbe és téren kívüliségbe helyezett történetek, történeteszilánkok persze a nosztalgikus emlékezet termékeinek tűnnek elsősre, azonban a tükörrjátékok, a tükrözéses szerkezetek nemcsak a történeteszilánkok szubjektumait, hanem az olvasót is elbizonytalanítják. Pontosabban a tükörszerkezetek arra hívják fel a figyelmet, hogy a veszteséghelyzetek

³⁰ Pintér 2014, 144. o.

³¹ Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim*. Újvidék, 1998, Forum, 98–99. o.

³² Pintér 2014, 128. o.

³³ Idézi Fejérvári Boldizsár Daniel Cross Turnert. Fejérvári Boldizsár: Nosztalgia és metanosztalgia a mai norvég irodalomban. *Filológiai Közlöny*, 2020. 3. sz. 59. o.

miatt életbe lépő nosztalgikus emlékezés mögött az írói szubjektum által nagyon is tudatosan működtetett ironikus (ön)leplezői gesztus rejlik, vagyis ezekben a szövegekben nem pusztán nosztalgjáról, hanem „a nosztalgia folyamata iránti nosztalgjáról”³⁴ van szó. Miért vágyakozik a Juhász Erzsébet-i szövegszubjektum a nosztalgia iránt, azaz miért van szüksége Juhász Erzsébetnek arra a nosztalgiára, amihez Végel eleve „hamis ábrándokat” társít? Juhász a *Műélvezet és nosztalgia* című esszéjében a Csontváry-festmények szemlélése kapcsán arra vállalkozik, hogy – eltávolodva a *kollektív nosztalgiák divattá silányult formáitól* – megtisztítsa a fogalmat a ráakódott negatív tartalmaktól, és kimutassa, miért tekinthető az ihlettel együtt termékeny erőnek a műalkotás létrehozásában, és hogyan függ össze az otthontalanság eredendő egzisztenciális állapotával. Ihlet és nosztalgia „a lélek fölszárnyalásának vágyából” fakad, de a tényleges beteljesülésre sohasem képes, ennyiben rokon a műélvezettel.³⁵

A kollektív nosztalgiák már említett silányságához kapcsolódik, hogy a *Határregény* mint könyvtárgy, azaz a könyv illusztrációját képező Csernik Emese-kollázsok (a századelő újság- és divatlapkivágásának imitációit, a biedermeier stílus divatelemeit, kellékeit a fenyegetettség, a szorongás és téboly szubverzív elemeivel, például női sikolyarccal keretező, zavarkeltő, nyomasztó képek) különösen érzékenyen fogalmazzák meg a Juhász Erzsébet-i torzópróza távolságokkal kapcsolatos csapdáit. A kollázsok, akár csak a szöveg, a bennük feltérképezett kollektív emléktérhez és mitológiához való ambivalens viszonyra, távolságtartásra figyelmeztetnek: Közép-Európa mint a Monarchia utáni nosztalgia, *déliabáb* valójában sikolytér, mely popularizált, kiárúsított, hazug, s az emlékezés eufemizáló világával elfedi a bomlás és a balkanizálódás jeleit. Közép-Európát mint nosztalgiát tehát nem az emlékezet teremti meg, hanem a balkáni tragédiáktól és krízisszituációkból kimenekülő *ihletett képzelet*, hiszen nincs realitása, nem pusztán letűnt idő, hanem sosemvolt idő.³⁶ Az idő negligálása vagy az örökkévalóságba kifizetett jelenidejűség pedig a Juhász Erzsébet-i metanosztalgikus szövegtér markáns jellemzője.

A háborús határhelyzethez kötődő szorongató létélménynek, veszteségtapasztalatnak és elvagyódás-képzeteknek a *Határregény* mellett fontos írásos dokumentumai az *Úttalan utaim* című kötet esszéi, esszéprózái és az *Esti följegyzések* „pokolbeli” jegyzetei, amelyek intellektuális terei az individuum gazdag olvasmányainak, emlékezéseinek vagy prózai emlékfutamainak, a Mészöly kapcsán sokat hangoztatott, Juhász által is kutatott tágasságeszménynek, tágasságigénynek köszönhetően határokon át szárnyalnak, és bejárják egész Mitteleurópát. Jóllehet egy-egy esszé erejéig még az európai kontinensen is túlszárnyalnak, és valóban a vidéki zártság, a háborús gyűlölködés, a nacionalizmus, a minden emberi értékből kiforgató „országos üzérkedés,

³⁴ Uo.

³⁵ Juhász 1998, 97. o.

³⁶ Uo.

kufárkodás, szélhámoskodás, leplezetlen nyílt színi hazudozás³⁷ ellenére birtokba veszik a nagyvilágot. Például az *Úttalan utaim* címadó esszéjében a családi emlékezetnek, az apa alakjának köszönhetően a Juhász Erzsébet-i írószubjektum eljut egészen Afrikáig, a sivatagig, miközben a szöveg megható szépségét, érzékenységét a veszteségérzet, az apa elvesztése, a gyász és az emberi végesség, illetve az eltévedéstől való félelem, az örökös „kettős marginalitásban”, „eliminálható masszaként”,³⁸ senkiként való létmegélés és a sehol-lét szorongató, nagyon is otthonos kisebbségi tapasztalata, egyben a Juhász Erzsébet által megfogalmazott közép-európai sorsélmény adja. Végel fattyú „kisebbségi író”-definíciója ehhez a hontalansághoz és idegenséghez, valamint senki-léthez, realitásnélküliséghez kapcsolódik:

kisebbségi író vagy: azonban ez csupán annyit jelent, hogy nincs valóságod. Félig-meddig árnyék vagy az árnyékvilágban. Többnyire az árnyékvilág árnyéka. Slemil fattyúja. Amit valóságnak becéznek, az nem más, mint kisebbségi szappanopera, aminek Pesten van nagy divatja. Az árnyékvilág és az árnyéklény azonban idegen itt is, ott is. Az idegenségérzet elhatalmasodását erősítette fel benned a gyakori lakáscsere.³⁹

A *Határregény* Mitteleurópája, akárcsak Juhász Erzsébet többi írásának kulturális és történeti-emlékezeti terepe, illetve Végel Kelet-Közép-Európája, a „Kelet”, Európa peremvidéke, a *barbaricum* a „konstitutív behatárolhatatlanság tere”.⁴⁰ Edward Said „imaginárius földrajzának” mintájára Közép-Európa az az imaginárius terület, mely „a groteszk emblematikus tere” és az egészséges szomszéd által „ünnepelt púpos ember groteszk, fiktív alakja, [...] [ami] egyszerre idéz elő félelmet és szánalmat, undort és empátiát”.⁴¹ Marko Pogačar Heidegger művészetfilozófiai koncepciójához („a művészet utánozhatatlan, eredendő igazságához”, a „sűrített költői beszédhez”) fordul, és Ivan Rogić Nehajev következő sorával írja le Kelet-Közép-Európát: „a kelet ott van, ahol a leginkább fáj, ahol a fegyverek közössége határozza meg a felebarátok aggregációs állapotát”.⁴² Pogačarral egyetértve én is úgy vélem, Mitteleurópa vagy a Monarchia, akárcsak az ex-Jugoszlávia imaginárius földrajzának, mozgásban levő, képlékeny határainak, változékonyságának, *idejétmúltságának* köszönhetően a térség meghatározására a művészet érzékeny eszköztára jóval alkalmasabb, mint a fogalmi diskurzus. Éppen ezért is jelentős a Juhász Erzsébet-i vagy a Végel László-i szövegekből feltérképezhető Közép-Európa-térkép, pontosabban annak domborzatai, politi-

³⁷ Juhász 1998, 88. o.

³⁸ Juhász 1998, 58. o.

³⁹ Végel László: *Exterritórium. Ezredvégi jelenetek*. Budapest, 2016, Noran Libro, 118. o.

⁴⁰ Pogačar, Marko: Kelet Keletre van? Antiesszé az állhatatosan kiürített térről, az imaginárius földrajzról és egy Rogić-mondatról. Ford. Orovec Krisztina. *Symposion*, 2011. 60. sz. 178. o.

⁴¹ Pogačar 2011, 180. o.

⁴² Pogačar 2011, 181. o.

kai vízrajzai mellett dinamikus társadalmi miliói, soknemzetű családjai, melyeknek kortárs művészeti reprezentációjára, azokat előképül használva, megidézve, Danyi Zoltán is vállalkozik regényének bizonyos szöveghelyein. Itt csak egy példát említek: a II. Furgon 11. fejezetében a határátrendeződés, Jugoszlávia széthullása, a testvériség-egység, a multikulturalizmus eszméje territorializációs harcokba, véres öldöklésbe való átfordulása a különböző termékek eltűnésén és az általuk kiváltott hiányon, illetve nosztalgián keresztül reprezentálódik, így a Bazooka rágógumién, a Vegetáén, a Cedevitáén, az Eva halkonzervén keresztül:

amikor tizenöt év múlva újra meglátta a Bazooka rágót az INA benzinkúton, úgy érezte, mintha hosszú idő után hazaérkezett volna végre [...] a háború elején a Bazooka rágógumi egyik napról a másikra eltűnt a boltokból [...] és minden más, amit a horvátok vagy a szlovének gyártottak, ami tulajdonképpen azt jelentette, hogy a háború kezdetén minden, vagy majdnem minden eltűnt a boltokból, mert addig mindent, vagy majdnem mindent a horvátok és szlovénok gyártottak, de most ők ellenségek lettek, és nem kellett tőlük semmi már, csak a területek, Eszék, Vukovár, Knin és a Krajinák [...] és persze a szerbiai boltok ezután teljesen kiürültek [...] és a semmit árulták.⁴³

Danyi Zoltán narrátorának személyes vagy gyógyíthatatlan nosztalgiája,⁴⁴ az elveszett vagy elérhetetlen otthonból, tradícióból, illetve identitásból kifolyólag „a hazatérés lehetetlensége miatt érzett fájdalom”⁴⁵ Dubravka Ugrešić emigránsainak is ismerős tapasztalata, mely Juhász Erzsébetnél a metanosztalgikus létezés állapotában *transzcendens hajléktalansággá* nővi ki magát.

A Juhász Erzsébet életművében már sokak által tárgyalt utazásmotívum,⁴⁶ mely a Monarchia-irodalom és a közép-európai irodalmak központi toposza, a széthulló Jugoszláviában bezáródó kisebbségi entitás metanosztalgiájához szorosan kapcsolódik, és ez az, ami megteremi a lehetőséget a foucault-i heterópiák, az „ellen-szerkezeti helyek” számára, melyek az európai krízisbeszélésekkel összefüggésben „reprezentálják[k], kétségek elé állítják[k], kiforgatják[k] a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket”⁴⁷ mint például az identitást. A Monarchia-örökségből táplálkozó,

⁴³ Danyi Zoltán: *A dögtakarító*. Budapest, 2015, Magvető, 107–108. o.

⁴⁴ A személyes vagy gyógyíthatatlan nosztalgia Dubravka Oraić Tolić terminusa, ami megfelel a Svetlana Boym által metonimikusnak nevezett nosztalgiatípusnak. Oraić Tolić, Dubravka: A valóság kihívása. A horvát próza atraktivitása a 20. és 21. század fordulóján. Ford. Medve A. Zoltán, *Tiszatáj*, 2008. 6. sz. 47. o.

⁴⁵ Oraić Tolić 2008, 52. o.

⁴⁶ Lásd pl. Bányai János, Marko Čudić, Faragó Kornélia, Hózsza Éva, Sági Varga Kinga, Utasi Csaba, Utasi Csilla, Toldi Éva és Virág Zoltán vonatkozó tanulmányait.

⁴⁷ Foucault, Michael: *Eltérő terek*. Ford. Sutyák Tibor. In uő: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, 2000, Latin Betűk, 149. o.

a virtuális/imaginárius Közép-Európához kapcsolódni vágyó, a nem létező jugoszláv, a szorongó vajdasági magyar, *hontalan*, női, *jelenmúlt/idejétmúlt* identitás, a *senki* pedig a semmiben lebegve *emlékek nélkül őrzi tudatában azt, ami itt lenni szeretne*.⁴⁸ Juhász válságelbeszéléseiben tehát a metanosztalgia képes megteremteni azt a viszonyt és tükörszerkezetet, ami a személyes és kollektív örökségeken (traumákon és nosztalgiákon) keresztül a veszteségtapasztalatokkal szembesülő, a Balkánból kitörni akaró, Közép-Európa után vágyódó szubjektum önazonosságának, folytonosságának a lehetetlenségét több aspektusból is felvillanthatja.

⁴⁸ Danyi Magdolna: Nosztalgia. In uő: *Enyhület és felröppenés*. Újvidék–Szabadka, 2013, Forum–Életjel, 83. o.